

УДК 330.83

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ І.ВИТАНОВИЧА

Л. Крот

Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки та права

В статті аналізуються погляди І.Витановича на роль та місце кооперації в житті українського суспільства другої половини ХІХ – першій половині ХХ століття. Розглядається діяльність кооперативів на Наддніпрянській та Західній Україні, подано оцінку праці лідерів кооперативного руху.

Ключові слова: кооперація, кооперативи, співпраця, самодіяльність, самооборона.

Ілля Витанович належить до визначних постатей історико-економічної науки. Він є автором багатьох праць про кооперацію та її найвизначніших представників. Варто наголосити, що ідеї вченого, викладені в його творах, залишаються актуальними й сьогодні. Вчений вбачав у кооперативах не тільки економічні організації, але й форму національної солідарності.

Тривалий час з ідеологічних причин ім'я видатного історика та його праці були практично невідомі в Радянській Україні. Одним з перших дослідників його творчості був діаспорний історик Богдан Винар. Аналізуючи його твори, він справедливо відзначав: "І.Витанович виходить у своїх наукових працях радше з соціологічної бази і цікавиться передусім кооперативними формами, що служать засобом для економічної самооборони українського народу під російською і польською окупаціями [1, с.256]".

Інший український вчений С.Злупко називає його „енциклопедистом української кооперації [2, с.378]".

Мета нашої публікації – проаналізувати погляди І.Витановича на роль та місце кооперації в житті українського суспільства з другої половини ХІХ до середини ХХ століть.

Громадська діяльність, життя і творчість видатного вченого – економіста нерозривно пов'язані з кооперативним рухом в західноукраїнських землях. Він активно співпрацював у періодичних виданнях "Кооперативна республіка" (1928-1939), "Господарсько-кооперативний часопис", „Агрономічний вісник". Викладав у приватній українській торговельній школі (1927-1937), був директором кооперативного ліцею (1937-1939).

І.Витанович набував вищу освіту у славетному Львівському університеті. Його науковим керівником був видатний польський історик-економіст Ф.Буяк. Під його керівництвом Витанович захистив докторську дисертацію "Аграрна політика галицького сейму в цифрах крайового бюджету (1861 – 1914 рр.)".

Перші ґрунтовні праці з питань кооперації вчений опублікував у 30-х рр. ХХ ст. Серед них варто виділити твір "Михайло Туган-Барановський: економіст, історик капіталізму, теоретик кооператизму". Чимало істориків вважає дане дослідження одним з кращих у науковому доробку вченого. Згодом він видав нову цікаву працю "Володимир Навроцький (1847 – 1882). Перший український статист-економіст на тлі своєї доби".

Наукові заслуги І.Витановича були визнані сучасниками. Його обрали дійсним членом НТШ, де він очолив комісію з національної економіки, соціології та статистики.

У роки Другої світової війни вчений, небезпідставно побоюючись репресій з боку Радянської влади, залишив Україну. Спочатку він проживав у Західній Німеччині, а згодом переїхав до США. В 1947 р. І.Витанович видав підручник "Історія народного господарства", в якому окремий розділ був присвячений кооперативному руху. Він плідно співпрацював з В.Кубійовичем, який готував «Енциклопедію Українознавства». Для неї вчений написав десятки статей з української економіки, економічної думки, про видатних осіб. Серед них треба відзначити його публікації про кооперативну науку [3, с.1122], про розвиток кооперації до Першої світової війни [4, с.1124-1126] та кооперацію в західноукраїнських землях у міжвоєнний період [5, с.1127-1129]. Ним створені також статті про видатних діячів та пропагандистів кооперації К.Мацієвича, В. Доманицького, С.Бородаєвського, Б.Мартоса та ін. Крім того, в третьому томі тематичної „Енциклопедії Українознавства” йому належить цілий розділ з історії народного господарства.

У 1954 році побачила світ праця І.Витановича про одного з лідерів кооперативного руху в західноукраїнських землях К.Паньківського [6]. В ній два розділи безпосередньо присвячені його господарській діяльності, зокрема „Участь в українському кооперативному русі” та „Думки та писання про кооперацію”, частково цього питання автор торкається в розділі „Взаємовідносини з Наддніпрянщиною”

Варто наголосити, що політичні переконання вченого, сформовані в добу національно-визвольних змагань, активним учасником яких він був, вплинули на його ставлення до діяльності кооперативних організацій. Він

вбачав у них не тільки методи і форми економічної діяльності, але й можливість підготовки до нового етапу боротьби за національне і соціальне визволення.

Найбільшою працею І.Витановича є “Історія українського кооперативного руху”. Вона побачила світ у 1864 році в Нью-Йорку. Твір складається з дванадцяти частин, які охоплюють майже сторічний період життя українського суспільства. Вчений докладно проаналізував політичні й соціально-економічні умови, які склалися в Україні в другій половині XIX - на початку XX століть. На його думку, політичний вплив на ставлення та розвиток кооперації в нашому краї мали історичні традиції українського народу, який завжди був схильний до гуртової праці. Ліквідація кріпацтва в Австрійській, а згодом і в Російській імперіях створили підстави для формування кооперативних організацій різного типу. На переконання вченого, „західноєвропейський кооперативний рух виник з потреб індустріального виробництва, в той же час як український виник з потреб звільненого з підданства селянства, з боротьби за землю, з потреб виповнювати численні соціальні, господарські, культурні прогалини в національному житті [7, с.588]”. І.Витанович постійно наголошує на тому, що кооперативні організації з самого початку свого існування були покликані захищати не тільки економічні, але й національні інтереси своїх членів. Вони стали однією з форм національного спротиву українців завойовникам. Тому не дивно, що саме кооперативний рух вчений досить тісно пов’язує з національним. У другому розділі своєї праці автор аналізує діяльність громадівців у господарській сфері. Наголошує на тому, що українське селянство намагалося через кооперативи обороняти свої економічні інтереси. Як приклад, він наводить працю в цій сфері О.Кониського. “Мабуть, у жодного з українських письменників немає стільки близьких до кооперації ідей” – зазначає І.Витанович [7,с.61]. І далі розповідає, що ще в молоді роки Кониський відвідував села Київщини та Полтавщини, і, спостерігаючи здириства лихварів, злидні та пияцтво, радив і допомагав селянам створювати позичкові каси. Герої його повістей теж беруть участь у діяльності кооперативів. Прекрасним виявом громадської ідеології О.Кониського, на думку вченого, є його поетичний переспів “Проповідь на горі”, вірш “Блажен, хто на громаду звик робити” [7,с.61].

Високо оцінює дослідник діяльність українського мецената Г.Галагана. За його ініціативою в 1871 році було створено ощадно-позичкове товариство в Сокиринцях на Полтавщині, яке проіснувало майже 60 років аж до більшовицької колективізації. Він надав кооперативу 3 тисячі рублів з умовою, що прибутки з цієї суми будуть спрямовуватись на поліпшення життя місцевих ремісників та селян. Г.Галаган написав статут товариства, виклопотав затвердження його в Петербурзі. І. Витанович погоджується з твердженням іншого дослідника А.Жука, що піонерство української кредитової кооперації утримується за Г. Галаганом [7, с.70].

Аналізуючи розвиток кооперативного руху в українських землях до Першої світової війни, вчений бачить його єдиним, незважаючи на те, що територія нашої Батьківщини була поділена між двома імперіями. Хоча звичайно, він відмічає і його особливості в кожному регіоні. Розглядаючи становлення кооперації в Наддніпрянській Україні, І.Витанович особливо наголошує на ролі земських установ. Земства, як органи місцевого самоврядування, виникли на Лівобережжі та Півдні в 1865 році. Вони приділяли велику увагу господарському життю регіонів.

На переконання дослідника, “сільськогосподарська кооперація до Першої світової війни була майже виключно справою земств [7, с.125]”. Мотивуючи свою думку, він вказує, що земства відігравали важливу допоміжну роль. Вони давали організаційну допомогу своїм інструкторським та агрономічним персоналом, влаштовували кооперативні курси, наради, поширювали спеціальну літературу. Земства давали матеріальну допомогу всім сільським кооперативам не лише кредитом, а й постачанням предметів, потрібних у сільському господарстві, через організовані при земських касах склади. Певний час земські каси виконували навіть роль союзних об’єднань і таким чином трохи заповнювали давно відчутну прогалину в кооперативних організаціях.

До того ж, наголошував історик, при земських організаціях виховувалась особлива категорія фінансової інтелігенції, як її називали, „третій елемент” – це земські статисти, агрономи, інструктори кредитової кооперації, які мали більше змоги, ніж на російській державній службі, докласти своїх знань для потреб і добра рідного народу.

Серед них І.Витанович особливо виділяє О.Русова, земського статиста, який, на його думку, відіграв важливу роль в історії української кооперації. Вчений зазначав, що Русов мав великий вплив на формування світогляду М.Левитського, Б.Мартоса, К.Мацієвича, А.Жука. Дослідник відзначає, що в 1898 році О.Русов разом з К.Мацієвичем та Л.Падалкою ввійшли до Комітету з організації сільськогосподарських товариств нового типу. Це були кооперативи, які об’єднували переважно селян, проводили серед них велику просвітницьку роботу, організовували бесіди і читання серед землеробів, влаштовували серед них двотижневі або місячні курси. Дрібні (рільничі) товариства поєднували освітню та комерційну діяльність. Саме на Полтавщині кооперативів такого типу було найбільше серед усіх губерній Російської імперії.

Розглядаючи кооперативний рух в західноукраїнських землях, І.Витанович аналізує діяльність найбільших його представників В. Навроцького, В.Нагірного та ін. Він вказує на особливості руху в Галичині. В той же час вчений наголошує на спільних інтересах Заходу і Сходу України. „ Вважаю можливим і потрібним подати історію українського кооперативного руху в його соборній організаційній цілісності, - писав науковець, - так як він виявився на всіх українських землях, дарма, що вони були порозривані між різними політичними займанщинами і нашому рухові доводилось перемагати перешкоди в межах різних політичних кордонів, діяти в неоднакових умовах правних норм і обставин [7, с.12]”. Проте, на його думку, кооперативним організаціям у різних регіонах України притаманні єдині завдання – захист економічних і політичних інтересів власного народу.

Маніфестацією національної єдності українців стали, на думку автора „Історії українського кооперативного руху”, Просвітньо-економічний конгрес у Львові (1-2 лютого 1909 року) та Другий Всеросійський кооперативний з'їзд у Києві (1913 рік). На Львівському зібранні, де були присутні М.Грушевський, О.Пчілка, Є.Чикаленко, І.Шраг та інші громадські діячі з Наддніпрянщини, виступив А.Жук. Він так оцінив значення кооперації для нашого народу: „ по-перше, - це шлях політичної боротьби, по-друге, - це народна самодіяльність на всіх відтинках економічного і культурного життя... вона створить національну фабричну промисловість. Дасть засоби для існування мільйонам [7, с.162]”. Під цими словами підписувався і Вітанович у своїй фундаментальній праці.

Етап розвитку кооперативного руху до Першої світової війни історик вважав досить важливим, проте найбільше уваги він приділив „добі кооперативного будівництва 1917-1921 років часою короткому періодові визвольних змагань, але й найбільш буйному не тільки господарським і організаційним розмахом, але й важливістю, з формуванням та новим виявом ідейного спрямування, збагаченням традицій українського кооперативізму прикладними тривкими підставами організаційних форм союзного будівництва та його ролі й досвіду в організації народного господарства України”[7, с.11]. Саме за цей короткий час були закладені, на його переконання, напрямки для подальшого розвитку кооперативного руху в українських землях. У цьому розділі вчений проаналізував економічні ідеї М.Туган-Барановського, Б.Мартоса, К.Мацієвича, В.Ковалю, розглянув діяльність Центрального українського кооперативного комітету, Центрального сільськогосподарського союзу.

Новий етап у розвитку кооперації розпочався в період між двома світовими війнами. Найбільшого розмаху він набув у західноукраїнських землях, які входили тоді до складу Польщі. Як стверджує І.Витанович: „ в ньому почуття національної солідарності знайшли такий суспільний вияв, що з ним тоді не могла рівнятися жодна національна спільнота Східної чи Південно-Східної Європи. Кооперація для західноукраїнського громадянства стала в тому періоді зброєю-заборолом у боротьбі за свою землю, за своє існування [7, с.592]”

У сьомому розділі „Кооперативний рух на західноукраїнських землях між двома світовими війнами” вчений детально аналізує участь колишніх вояків УГА в кооперативних установах, до яких належав і сам історик, дає оцінку діяльності Ю.Павловського, О.Луцького та ін., звертає увагу на перешкоди, які чинила українцям польська влада. На чисельних прикладах автор доводить, що кооперативи в цей період сприяли об'єднанню нації, творили економічні підстави для її незалежності.

Що стосується розвитку кооперації в Радянській Україні в цей час, то автор теж віддає їй належне. Він показує діяльність кооперативів у часи НЕПу, а далі наголошує, що більшовицький режим пограбував, зруйнував економічні надбання української кооперації, фізично винищив не лише передових організаторів та ідеологів руху, а й тисячі рядових працівників і членів кооперативних об'єднань [7, с.12].

У наступних розділах І.Витанович проаналізував український кооперативний рух у роки Другої світової війни, кооперативний сектор економіки УРСР, а також кооперативні організації української еміграції в країнах Європи та Америки.

Як висновок можна зазначити, що життя і творчість І.Витановича заслуговує на подальше дослідження. Він вивчав історію розвитку української кооперації на широкій джерельній базі, в контексті політичних і соціально-економічних умов історичного розвитку українських земель другої половини ХІХ - першої половини ХХ століть. Вчений вважав кооперацію невід'ємною частиною національно-визвольного руху, однією з ефективних форм національної самооборони українців проти іноземних гнобителів. На його думку, український кооперативний рух був позбавлений вузькоєгоїстичних і класових інтересів, служив прагненням трудового народу. Незважаючи на складні політичні умови, він досяг великого розвитку, особливо в західноукраїнських землях у 20-30-х рр. ХХ століття. На думку І.Витановича, він своїм багатством кооперативної преси і літератури, її кількістю і поважним змістом може рівнятися, а в дечому і перевищувати кооперативні видання багатьох європейських країн. Насамкінець, варто наголосити, що політичні погляди І.Витановича мали значний вплив на його оцінку кооперації. Він вбачав у ній один з ефективних засобів боротьби українського народу за своє соціальне і національне визволення. Коли неможлива політична діяльність, великої ваги набуває кооперація. Попри економічну ефективність, вона вчить народ організовано відстоювати власні інтереси.

1. Винар Богдан. Економічний колоніалізм в Україні та інші праці / Українське Історичне Товариство, Наукове Товариство ім. Шевченка в Європі, Національна Академія Наук України, Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника. Ред. Любомир Винар. Нью-Йорк; Париж; Львів: 2005. – 476 с.
2. Злупко С. Українська економічна думка. Постаті і теорії / Львів: Євросвіт, 2004 – 544 с.
3. Вітанович І. Кооперативна наука: Енциклопедія Українознавства (Перевидання в Україні) – т.3 - Львів, 1994 — С.1122
4. Вітанович І. Кооперація: Енциклопедія Українознавства (Перевидання в Україні) – т.3 - Львів, 1994 — С.1124-1126
5. Вітанович І. Кооперація на Західній Україні: Енциклопедія Українознавства (Перевидання в Україні) – т.3 - Львів, 1994 — С.1127-1129
6. Вітанович І. Кость Панківський – ідеаліст громадської праці і віри у власні сили народу – Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1954 – 48 с.
7. Вітанович І. Історія українського кооперативного руху. Із праць історико-філософської секції НТШ – Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964 – 624 с.

**THE PROBLEMS OF COOPERATIVE MOTION DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE SCIENTIFIC
WORKS OF I. VYTANOVYCH**

Lyudmila Krot

Kremenchug Institute of Dnipropetrovsk University of Economics and Law

In the given article it is analyzed:

- I. Vytanovych's opinion on the role of cooperation in ukrainian society life, dated 2nd half of XIX - 1st half XX;
- the activity of cooperatives on the Central part and Western part of Ukraine;
- the leadership evolution of cooperative movement.

Key words: cooperation, cooperatives, selfactivity, selfdefence.